

Jaarboek
Oud-Utrecht, 1961

DE MATHEMATICI LAURENS EN GERBRAND PRAALDER

DOOR

A. GRAAFHUIS

De vraag naar bijzonderheden over de mathematici Praalder is voor wat Laurens (de vader) betreft gedeeltelijk beantwoord¹⁾. Gerbrand (de zoon) was tot op heden volkomen onbekend. Enkele tekeningen en kaarten van zijn hand²⁾ waren aanleiding tot een wat nauwkeuriger onderzoek naar afkomst, leven en werken van deze merkwaardige figuren, wier betekenis erkenning verdient.

Afkomst

Laurens Praalder werd op 6 september 1711 te Schagen gedoopt en was de zoon van Gerrit Lourensz. Praalder en Maertie Bartholomeus. Gerrit was op 9 Mei 1700 te Schagen gehuwd, nadat hij ongeveer een jaar in Alkmaar gewoond had. Hij werd op 21 september 1673 te Hoorn gedoopt als zoon van Loures Thomasz. (of Theunisz.) en Annetie Gerits „beyden van Hoorn”. Gerrit Lourensz. was de eerste die zich *Praalder* noemde, een naam die men vermoedelijk alleen maar als bijnaam beschouwen moet, ontleend aan een bepaalde eigenschap, in dit geval pralen of pronken.

Op 1 maart 1732 huwde Laurens te Schagen met Guurtje Simonsdochter de Haan, die daar op 23 maart 1711 gedoopt was als dochter van Simon Maartens (of Meijndertsz.) de

1) Zie de Verzekeringsbode van 1 mei 1936 en van 20 en 27 augustus 1954, waarin artikelen van prof. dr. M. van Haften en mevrouw mr. W. Eldering-Niemeyer.

2) Bewaard in de topografische atlas van het gemeente- en rijksarchief in Utrecht.

Haan en Neel Garbrandsdochter. In Zuid-Schermer, waar Laurens onderwijzer was, werd hun eerste kind gedoopt. Het was Maartien (24-10-1734), die op 23 juni 1754 te Rotterdam huwde met Adrianus Maas³⁾. Garbrant volgde op 25 januari 1743⁴⁾.

Onderwijzer

Het is vrijwel zeker, dat Laurens Praalder zich als onderwijzer reeds spoedig een goede naam had weten te verwerven. Prins Willem IV, die vanaf 1747 bezig was met „de herstelling van de vervallen staat der marine“, was het, die hem in 1751 voordroeg voor een benoeming bij het Rotterdamse Zeemanscollege voor het onderwijs in de mathematische vakken. Op 30 maart van dat jaar verscheen hij, 39 jaar oud, in de vergadering van de Rotterdamse Admiraliteit. Zonder precies te weten of alles financieel naar behoren geregeld zou kunnen worden volgde nog in dezelfde bijeenkomst zijn officiële aanstelling als mathematicus en examinator der zee-officieren. Kort daarop verhuisde hij met zijn gezin naar Rotterdam⁵⁾.

Lector

Volgens in 1756⁶⁾ afgelegde verklaringen voor de Admiraliteit op de Maze was men over het onderwijs van de nieuwe leraar uitermate goed te spreken. „Zijne condities, lever en attentie“ en bovenal „desselfs handleydinge en instructie ook, waren bevonden van dit succes, dat de officieren van dit collegie geanimeert waren geworden om zig met meerder vlijt als voorheen te applicieren, tot zooverre zelfs, dat deselve door een prijsselijke na-iver aangeset, den een den ander in beyde wetenschappen van wiskunde en nav-

3) Het interessante geslacht Maas werd door M. G. Wildeman besproken in de Ned. Leeuw, jaargang 1920, kolommen 99-101.

4) Er waren nog meer kinderen, maar deze doen hier niet ter zake.

5) Meer bijzonderheden hierover zijn te vinden in het door meijuffrouw dr. A. C. Kersbergen geschreven artikel over het Rotterdamse Zeemanscollege (Onze Vloot 1936, blz. 33 e.v.).

6) Admiraliteitsvergadering van 30 maart 1756.

gatie schieen te willen verkloeken“. Het kon bijna niet anders of Praalder kreeg allengs ook ver buiten Rotterdam grote bekendheid⁷⁾. Vandaar dat de Heren Regenten van de Fundatie van Renswoude te Utrecht hem in 1756 aanzochten voor het onderwijs in de „wiskonst“ aan hun „pupillen“. Vermoedelijk kwam men toen echter niet tot een accord, maar toen men vanuit Utrecht in 1761 — na de opening van het eigen gebouw — het verzoek herhaalde en vergezeld liet gaan van aanlokkelijke voorwaarden⁸⁾, was de keuze voor Praalder niet moeilijk. Vooral omdat gebleken was, dat juist in die tijd zijn leerlingen de lessen nogal eens verzuimden en Praalder zijn jongens niet bijeen wist te houden, waren er in 1757 heren geweest, die meenden hem terecht te moeten wijzen. Het is daarom zeer de vraag, of bovengenoemde lofprizing van een jaar tevoren niet sterk overdreven was en alleen maar werd afgelegd om Praalder's vertrek uit Rotterdam te vertragen, omdat er geen geschikte opvolger te vinden was. Of het nu aan Praalder's voordracht lag en zijn theorie-lessen op den duur niet in de smaak vielen, een feit was dat de colleges verliepen. De ontvreedenheid van de heren werd nog vergroot door het vermoeden, dat Praalder aan een groot aantal pupillen tegen betaling les gaf buiten de vastgestelde uren. Zo goed wij de boosheid van de leden der Admiraliteit kunnen begrijpen, zo kunnen wij ook wel blijfken, dat Praalder, die blijikbaar van het jaarinkomen van f 798.— maar slecht rondkomen kon, de financiële zorgen van zijn gezin trachtte te verkleinen door het geven van privaatlussen. Praalder bevond zich bijna steeds in geldelijke moeilijkheden.

Door zijn superieuren werd hem echter op 5 april 1757 duidelijk gemaakt, dat hij voor zijn tractement dagelijks „een publicq collegie of les over de mathesis en theorie der navigatie“ te geven had en dat „alle appointées, cadets ter zee, volontairs en officieren niet hebbende de rang van commandeurs ter zee, gehouden zullen wesen de voorz(eyde) pupillen te geven.“

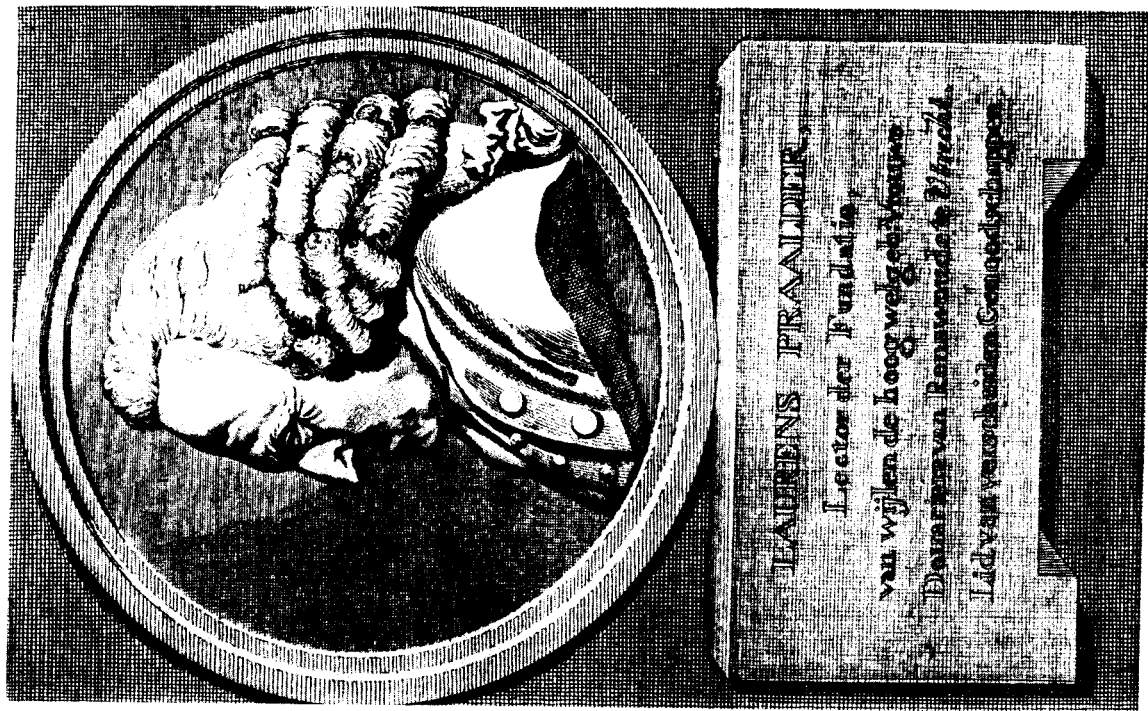
7) Hij was inmiddels lid van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen geworden.

8) Een jaarloon van f 1.200.—, vrij kost en inwoning.

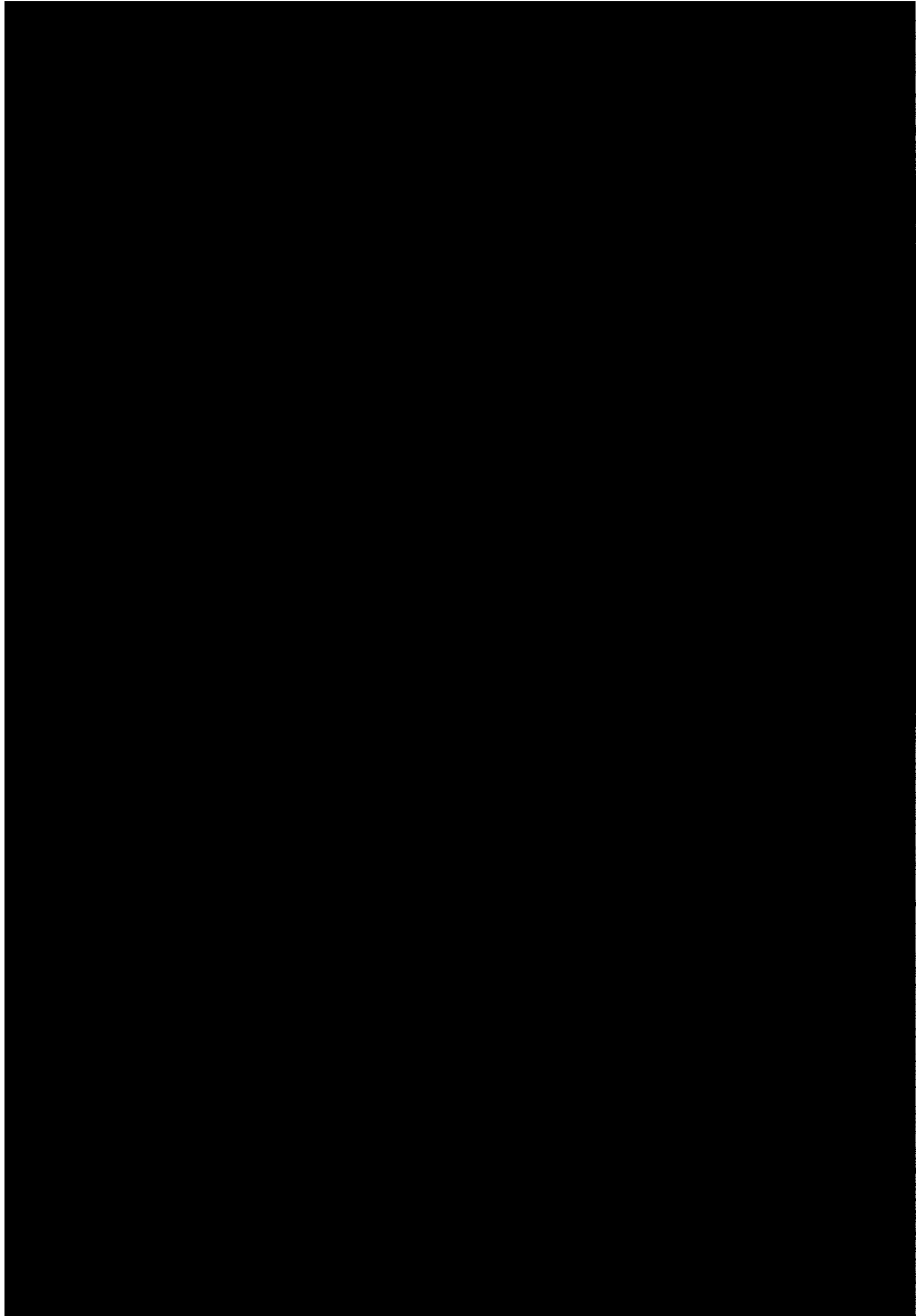
blicque les, waarvoor zij niet sullen behoeven te betalen zoo dikwijls zij haar (= zich), hetzij tot de werving of anders, in Rotterdam zullen bevinden, bij te wonen en zig met alle ordentelijkheid te gedragen". Na al deze ontwikkelingen en met het vooruitzicht op een veel hoger inkomen, was het voor Praalder een schone gelegenheid zich van Rotterdam los te maken.

Op 8 juni 1761 schreven Regenten van de Fundatie van Renswoude aan de nieuwe „lector" dat hij benoemd was 9). Zij hadden „met alle nauwkeurigheid geïnformeert na vermaarde personen", die tot het geven van onderwijs „in de gronden van de Mathesis" en aanverwante vakken in staat waren. Het deed Regenten genoegen te kunnen verklaren, dat Praalder „van goeder hand" aanbevolen, werd aangesteld en „beroeven tot opsichter over de geheele fundatie en instructor in de Mathesis met het geen daar toe behoort". Zij hoopten, dat hij de benoeming zou aanvaarden en dat hij alles in het werk zou stellen „om het welsijn van dese fundatie allesints te bevorderen". Bij schrijven van 17 juni 1761 berichtte Praalder, dat hij de aanstelling gaarne accepteerde. Hij zegde de heren Regenten toe, dat hij alles zou „trachten toe te brengen"; wat zijn „vermogens" zouden toelaten. De speciaal voor deze gelegenheid gemaakte instructie — van 4 juli 1761 — gaf meteen al een opsomming van de vakken waarin les gegeven zou moeten worden: „de Mathesis, Architectura Militaris et Civiles, Landmeetskunde enz." 's Zomers begonnen de „colleges" om 8 uur. Hij moest vier uur per dag doceren. Tijdens deze uren moest hij letten op de „genien der jongens, ten einde deselve in sodanige deelen van de Mathesis ofte andere wetenschappen werden onderweesen als best met derselver genien sijn overeenkomende". Regenten wilden ook van hem horen, welke leerlingen zich het best gedroegen, „ten einde aan die geene, die sig wel comporteeren en goede progressen maaken, eenige douceurs soude kunnen werden toegevoegt, quaadwillige

9) Dr. A. J. S. van Lier en wijlen notaris A. F. C. van Woerden, resp. oud-regent en secretaris-rentmeester der Fundatie van Renswoude, maakten de inzage van het Fundatie-archief mogelijk.

1. Laurens Praalder (1711-1793). Gravure door P. H. Jonxis.

den ten nutte van de fundatie" werd hem een half jaar salaris „in avans" uitgekeerd 12). Op 26 augustus 1761 arriveerde Praalder „met zijn familie en goederen" in het fundatiehuis en „vertoonde" hij zich aan het regentencollege 13).

Helaas moeten vele bijzonderheden onvermeld blijven. Het blijkt, dat Praalder al dadelijk ongenoegen kreeg met de binnenvader, die de zorg voor het eten had. Besloten was namelijk, dat deze „de pot als na gewoonte" zou blijven maken, zonder onnodige onkosten te maken. Dit betekende, dat het gezin Praalder steeds in het „kinderhuys" de maaltijden gebruiken moest. Praalder wilde, dat zijn vrouw de maaltijden zou verzorgen en dat hij van de binnenvader alleen maar vlees en groenten ontving. Toen hij dat niet voor elkaar kreeg, kwamen er al meer moeilijkheden. Nog vóór het jaar 1761 ten einde was, kwamen regenten in bijzondere vergadering bijeen om deze onverkwikkelijke zaak te bespreken. Beide partijen trachten zich echter te verschonen. Praalder maakt tenslotte aan de kwestie definitief een einde door voor te stellen buiten de fundatie te gaan wonen. Regenten aanvaardden zijn suggestie en staan hem op 13 januari 1762 een verhoging van f 300.— per jaar toe. Hij moet echter beloven „alle oplettendheid en naarstigheid te gebruiken in het onderwijzen van de jongelingen der fundatie en precieselijk op de gestelde tijden, conform zijne instructie in het fundatiehuys zijn om collegie te houden en zijne lessen te geeven en zal dan met May aanstaande met der woon uyt het fundatiehuys vertrekken en vervolgens voor zijn eygen kost en drank moeten zorgen". Om zijn belofte gestand te doen, vestigde hij zich dicht in de buurt van het fundatiehuis aan de Nieuwegracht „Onder de Linden", waar hij — zoals later blijken zal — tot zijn dood gewoond heeft.

12) In Rotterdam leende hij van Jacobus van Aller nog een bedrag van f 100.— om zijn verhuizing te financieren. Mededeling van mr. H. C. Hazewinkel, gemeente-archivaris van Rotterdam.

13) Op 10 oktober 1761 kwamen de eerste negen élèves aan. Omstreks die tijd moesten Praalder's lessen begonnen zijn.

Na het vertrek van Praalder bleven echter de klachten over de binnenvader aanhouden. De oorzaak van de moeilijkheden lag op een geheel ander vlak en Praalder had er part noch deel aan. Regenten zonden de „lector" naar de Hoofdofficier der stad om zich, namens hen, over de binnenvader te beklagen. Voorlopig werd Praalder zelfs in diens plaats aangesteld. In mei 1763 werd pas een opvolger gevonden, maar de rust was daarmee nog niet geheel hersteld. Was het eerst de binnenvader van de fundatie, nog in mei 1763 bleek deze functionaris van het kinderhuis niet in staat te zijn de hem opgedragen taak naar behoren te vervullen. Ook hier is Praalder de man, die inspringt. Hij kan de extra-verdiensten best gebruiken. In de vergadering van 24 augustus 1763 wordt namelijk een obligatie ten laste van Praalder „gepresenteerd", groot f 1.400.—, een schuld, die nog uit zijn Rotterdamse tijd stamde en waarvan aflossing gevraagd was.

In de Fundatie had Praalder voor zijn lessen de beschikking over goede instrumenten. Wat hij vroeg werd gekocht. Op 18 mei 1763 werden hem een tweetal globes en een astrolabium 14) toegezegd. Niet lang daarna — in april 1765 — werd voor hem in Delft nog een astrolabium besteld, niet van gegoten, maar van geslagen koper vervaardigd „opdat het door de val niet zoude gebroken worden". Praalder werd in de gelegenheid gesteld het instrument te testen en mocht het eventueel terugzenden „of ordonneeren daaraan te maken het geen hij gelieft". Uit deze laatste mededeling blijkt duidelijk, dat in vakkringen aan het oordeel van Praalder grote waarde werd toegekend. Voor zijn lessen werd „een stok tot wijnroyen, een quadraat en een cubusstok" aangeschaft, die bij de opleiding van enkele jongens tot wijnroyer 15) goede diensten bewezen. In 1767 gaf Praalder te kennen, dat hij ook „gaarne aan zijn huys particuliere instructien in de mathesis" geven zou. Na overleg met enkele pro-

14) Hoekmeter, oud instrument voor graadmeting aan de hemel.

15) Beambte in openbare dienst, die komt peilen hoeveel wijn er in de vaten bij slijters en verbruikers is, om de wijnaccijns, die zij verschuldigd zijn, te berekenen.

fessoren bleek daartegen geen bezwaar te bestaan, waarop het regentencollege de gevraagde toestemming gaf. Uit alles blijkt, dat zijn activiteiten voor de fundatie daarvan geen schade ondervonden. Op 6 mei 1768 gaan regenten accoord met een belangrijke uitbreiding van zijn instrumentenverzameling en bibliotheek. Hij ontvangt o.m. een luchtpomp — die f 124.— kost —, een „pijl compas“, enige „astronomische tafelen“, de zeekaarten van Tessel tot Batavia en voor enkele jongens een boek, om bij wijze van premie „uit te delen“.

De jongens, die buiten de Fundatie praktisch werkzaam waren moesten geregeld door Praalder worden gecontroleerd. In 1769 meenden regenten er goed aan te doen het belang van dit onderdeel van zijn taak nog eens duidelijk te stellen. Na in de vergadering van 11 januari 1769 verscheenen te zijn werd hem, bij monde van de voorzitter, met nadruk gevraagd „van tijt tot tijt bij de baasen“ te informeren „hoe dat de jongelingen het met hun werk maken en die buyten de Stad werken hun brieven op zijn tijt te beantwoorden“. In het vervolg wenste het college hierover bericht te ontvangen.

Natuurlijk waren er ook wel eens klachten over Praalder. Zo ontdekten regenten op een gegeven ogenblik, dat hij de jongens tijdens zijn lessen „zeer slegte en niet gepermitteerde sentimenten omtrent de Gereformeerde godsdienst“ verteld had. Daarom werd bepaald, dat Praalder „met voornoemde jongelingen“ nooit meer „over punten den Godsdienst betreffende“ mocht spreken. Enige tijd later kwam men er achter, dat Praalder geregeld boeken en instrumenten uit de Fundatie mee naar huis nam zonder daarvan aan de Boekhouder mededeling te doen. Over het geheel genomen was men echter over Praalder wel tevreden. Herhaalde malen verhalen de resolutieboeken van zijn grote werkracht. Zo stelt hij zich in 1771 beschikbaar 2 extra lessen per week aan de jongens te geven. Dan weer toont hij zijn superieuren de resultaten van zijn proeven met de luchtpomp. In 1773 en 1774 is hij in touw met een „meeting“ van de stad Utrecht, waaraan soms vier dagen in de week door zijn leerlingen

gewerkt wordt. Dat dit niet altijd naar de zin van de binnenvader was en wel eens tot moeilijkheden leidde, is te begrijpen.

De gemaakte stadsplattegrond zou in 1775 in koperen plaat worden gebracht. Praalder nam op zich van de kaart een verkleinde schets te maken, die „met de gepaste ornamenten“ op een groot olifantsvel zou worden afgedrukt. Het is al 1776 geworden voor alle moeilijkheden zijn overwonnen en tot het graveren van de kaart (door Ynkales) en de uitgave ervan (door boekverkoper Van Schoonhoven) besloten kan worden. Op 22 februari 1779 wordt de mooiste kaart aan de heren Regenten aangeboden ¹⁶⁾. Daarna is het een tijd rustig. Praalder's lessen worden geregeld gegeven, geregeld worden door hem examens afgenomen, niet alleen in Utrecht, maar ook in Delft en Den Haag, waar de andere Fundaties gevestigd waren. Hij assisteert bij het opmeten van percelen in de provincie en heeft zich na al die jaren — mede door zijn publicistische arbeid ¹⁷⁾ en zijn initiatief tot oprichting van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen — tot een bekwaam en bekend vakman ontwikkeld. De graveur Jonxis was een van zijn leerlingen ¹⁸⁾.

16) Laurens Praalder was ook eerder al buiten de fundatie zeer actief geweest. Op 14 oktober 1762 werd hem toegestaan voor vier dagen naar Hazerswoude te reizen, waar men hem gevraagd had „sijn gedachten te seggen over een nieuwe Fijzel Mool, daar een proef van soude genomen worden“. En later zou hij nog vele malen landmetingen met de „kweekelingen“ in de provincie verrichten. Zie: Aanteekeningen betreffende de Fundatie der Douariere Baronesse Van Reede, Vrijvrouwe van Renswoude te Utrecht, bijeenverzameld door C. G. C. van Hengst, Utrecht, 1890, blz. 156 e.v. Ook werden gegevens ontleend aan het in 1954 verschenen gedenkboek van de Fundatie van Renswoude, samengesteld door dr. A. J. S. van Lier. Zijn mededeling (blz. 169), dat de koppen plaat met de gravure van Praalder's plattegrond van de stad Utrecht naar het Centraal Museum ging, is — bijkens een bericht van de directe van dit Museum — niet juist.

17) Een zo volledig mogelijke lijst van zijn werken volgt als bijlage. 18) De resolutieboeken van de fundatie bewatten vele bijzonderheden over hem. In 1789 schonk hij aan regenten het „pourtraif“ van Praalder, waarvoor hem een gouden rijder werd uitbetaald. Regenten konden echter zijn gebaar maar half waarderen. In het vervolg zouden zij geen „pre-senten“ meer aannemen.

In de vergaderingen van 27 juli en 28 december 1791 werd voorgesteld om „wegens de hoog klimmende jaren van den Mathematicus Praalder eenige voorzieting te doen ten welwesen der Fundatie“. Regenten achtten de tachtigjarige minder geschikt voor zijn taak geworden, maar waardeerden zijn kundigheden in hoge mate. Tevens was men zich bewust, dat niet dan met grote moeite een even bekwame opvolger gevonden zou kunnen worden. Men besloot een jonge mathematicus te zoeken, die de eerste tijd tegen een geringe beloning Praalder bij zijn werk zou assisteren. De toen geldende verhoudingen spreken bijzonder duidelijk uit het feit, dat men Praalder — hoewel men hem lof toezwaaide — door middel van de boekhouder op zijn geschiktheid zou gaan controleren. Mocht hij nalatig of minder actief blijken te zijn, dan zou hij daarover ernstig worden onderhouden. Men bleef echter wél van de kennis van de hoogbejaarde geleerde profiteren, want medio 1792 was er nog geen „bequaam sujet“ gevonden, die op „een matig tractement met vooruitzicht van augmentatie zoude kunnen geëngageert worden“. Men mag van Laurens Praalder zeggen wat men wil, trouw is hij de fundatie tot het einde van zijn leven gebleven.

In juli 1792 werd eindelijk de vervanging nader geregeld. Men had voor de komende periode de keuze tussen de essayeur Koningsberger „die veel kundigheden in de Mathesis heeft en geen ongeschikt voorwerp zoude zijn om aan Praalder te worden geadjungeert“ en de „meester“ van het kinderhuis D. de West. Praalder zou het grootste gedeelte van zijn tractement als pensioen mogen behouden. De notulenboeken doorlezende ontkomt men niet aan de indruk, dat Praalder zelf nog lang niet aan heengaan dacht, want toen de boekhouder van de Fundatie met hem sprak „of dezelve zoude inclineeren eenige rust te genieten in zijne klimmende jaeren“, verklaarde hij — vreemd op zulk een hoge leeftijd — dat hij daarover eerst met zijn kinderen moest spreken. Toen dat gebeurd was bleek, dat hij „het voorstel gansch had afgeslagen“, maar gelukkig kwam hij weldra tot andere gedachten. Op voorwaarde, dat hem een jaarlijks pensioen van

f 1.000,— zou worden uitgekeerd, verklaarde hij zich bereid aan zijn opvolger „de nodige onderrichting te geven om die post ten meeste nutte van de Elèves waar te nemen, en de zelfve daarenboven uit zucht voor de renomee der Fundatie zijn papieren te zullen suppediteeren, wyl er zo weinige lieden gevonden worden, die de vereischte kundigheden hebben in de Mathesis“.

Persoonlijk kwam hij zijn toezegging bevestigen in de regentenvergadering van 22 augustus 1792. Per 1 november tenslotte werd „Meester“ de West benoemd tot „Instructor Mathesos“. Praalder werd „van de verdere waarneming van zijn post ontslagen, met toewensing, dat hij de aan hem geaccordeerde ruste met genoeg mocht genieten en bevrijd blijven van de ongemakken die de ouderdom veelmalen verzellen, vertrouwende dat hij de papieren, bij voorige conferentien ten nutte der Fundatie beloofd, zal overgeven“. De 81-jarige grijsaard dankte regenten in de vergadering van 31 oktober „voor de veelvuldige bewijzen van goedheid, die hij in een lange reeks van jaren genooten heeft, met toewensing van allerley zegeningen, zo voor de perzoonen van Heren Regenten als over de Fundatie, betuigende bereidwillig te zijn om alles te helpen contribueeren, dat tot bevordering van de luyster der Fundatie en het welwesen der Elèves kan strekken“.

Al dadelijk ontstaat er echter verschil van mening over de papieren van de oude mathematicus. Had hij eerst toegezegd deze aan de Fundatie te zullen schenken, na zijn ontslag geeft hij voor ze aan zijn zoon gegeven te hebben en dat hij „dus buiten staat is aan zijn toezegging te voldoen“. Regenten zijn echter — hoe kan het anders — niet van plan hierin te berusten en geven Praalder op 12 december 1792 duidelijk te verstaan, dat „zo hij in gebreke blijft aan zijn belofte te voldoen binnen de tijd van 4 weken men zijn pensioen zal inhouden“. De boekhouder krijgt opdracht nog eens met hem te gaan praten, maar Praalder blijft er bij, dat hij er niets aan kan doen. Zijn zoon (Gerbrand) heeft de papieren „gealtereert tot zijn particuliere gebruik“. Er is echter een andere oplossing. De leerling Vermeer heeft indertijd een af-

schrift van de papieren en aantekeningen gemaakt. Praalder zal hem vragen ze aan de fundatie af te staan „ten einde die te konnen laten copieeren”. Ook is nog een vrij volledig stel afschriften gekocht door een zekere Van den Brink en wel uit de boedel van de wijnroeyer Jansen „een gewese discipel van hem”. Praalder stelt alles in het werk om de kwestie in der minne te schikken. Persoonlijk neemt hij contact op met genoemde Vermeer en verzoekt hem „alle zijne papieren in 15 banden zo in quarto als octavo ter tafel van Heren Regenten voor te leggen om die te konnen laten copieeren” en meent dat hij daarmee aan zijn verplichtingen heeft voldaan. Twee dagen voor zijn dood schenkt hij nog een vier-tal van zijn manuscripten aan de Fundatie. De geste van de stervende wordt door de regenten beloofd met een „douceur van 10 Ducaten”.

Op 18 april 1793 is de Emeritus Praalder „zeer subiet” overleden¹⁹⁾. Er was geen gelegenheid geweest de 10 ducaten uit te betalen. Gerbrand was echter direct al bij een der regenten op bezoek geweest om te vertellen, hoe slecht vader er financieel had voorgestaan. De „sobere” en „met vele schulden bezwaarde boedel” zou door de kinderen geaccepteerd worden, maar „uit consideratie van de langdurige diensten door zijn Vader aan de Fundatie bewezen” werd van de zijde van regenten op een aanzienlijke steun — „het resterende halv Jaar Pensioen” — gerekend, een verzoek, waarop regenten echter niet ingingen. En dat was het einde van het contact, dat Laurens Praalder als „lector” zo lang met de Fundatie had gehad.

Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

Aan de betekenis en de persoon van Laurens Praalder zou zeker onvoldoende recht gedaan worden, indien hier ook

19) Op 24 april 1793 werd „meneer Laurens Praalder in een eygen graft” in de Geertkerk bijgezet. Volgens de acte van begraven woode hij „Onder de Linden op de Nieuwe Gracht onder de Prochie van de Nicolaye Kerk”.

niet enige aandacht besteed werd aan zijn werk voor het P.U.G. Daarover is al eerder een en ander gezegd²⁰⁾, maar in het kader van dit artikel mag aan dit facet uit het leven van deze opvallende figuur niet worden voorbijgegaan. Hij is de grondlegger van het P.U.G. geweest. Hij was het, die in januari 1773 zijn plannen verwezenlijkte, na samen met de Utrechtse advocaat mr. Johannes van Haelften de oprichting van het „Konstgenootschap” te hebben voorbereid²¹⁾. „Besteedt den tijd met Konst en Vlijt” was de zinspreuk, die de nieuwe vereniging droeg. Het moest voor Utrecht — wel eens de „Koningin der Doode Steden” genoemd — een aansporing zijn om „elkander met letterkundig werk te behagen, elkanders lof te oogsten (en) terecht gewezen te worden ook”²²⁾.

Belle van Zuylen

Uit het bovenstaande blijkt, dat Laurens Praalder veelzijdige belangstelling had en niet op onnatuurlijke wijze met zijn levenswerk, „de wiskonst”, vergroeid was geraakt. In dit verband is interessant, dat hij genoemd wordt in een brief van Madame de Charrière (Belle van Zuylen) van 7 september 1767 aan haar vriend Constant d'Hermenches, waaruit blijkt, dat zij door Praalder werd onderwezen in de mathematische vakken. D'Hermenches had haar in februari 1764 reeds gewaarschuwd: „Je vous prie, n'étudiez pas les mathématiques”²³⁾. Hij was bang, dat haar fantasie er door

20) Dr. N. J. Singels, Gedenkboek van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1773-1923, Utrecht 1923.

21) Het archief van het P.U.G. bevat gegevens over de activiteit, die door beide heren in dit verband ontwikkeld werd.

22) De naam van het „Konstgenootschap” werd op 3 juni 1778 gewijzigd in de tegenwoordige. Laurens Praalder was tot maart 1785 directeur.

23) Catalogue Exposition Belle de Zuylen et son époque, 1961, nr. 80. Lettres de Belle de Zuylen (Madame de Charrière) à Constant d'Hermenches 1760-1775, publiées par Philippe Godet, Paris/Geneve, 1909, p. 319.

zou verminderen, haar geest zou verdrogen en de lessen schadelijk zouden zijn voor haar gevoelsleven. Belle heeft toch doorgezet, misschien wel om te bewijzen, dat haar vriend zich deernlijk vergiste, maar stellig ook omdat zij van jongs af gewend was geweest haar eigen weg te gaan. Bovendien moet zij op een bijzondere manier in de wiskundige vraagstukken geïnteresseerd geweest zijn. Dat zij van de kennis van de „lector” der fundatie gebruik maakte bewijst, dat Praalder zeer in aanzien was. Mogelijk zullen hun gesprekken zich niet uitsluitend tot wiskundige problemen hebben beperkt en kan worden verondersteld, dat toen iets van haar liefde voor de letterkunde op hem is overgedragen. De lust, die Praalder later aan de dag zou leggen voor het beoefenen der „konsten” is wellicht mede door deze lessen gekweekt.

Gerbrand Praalder

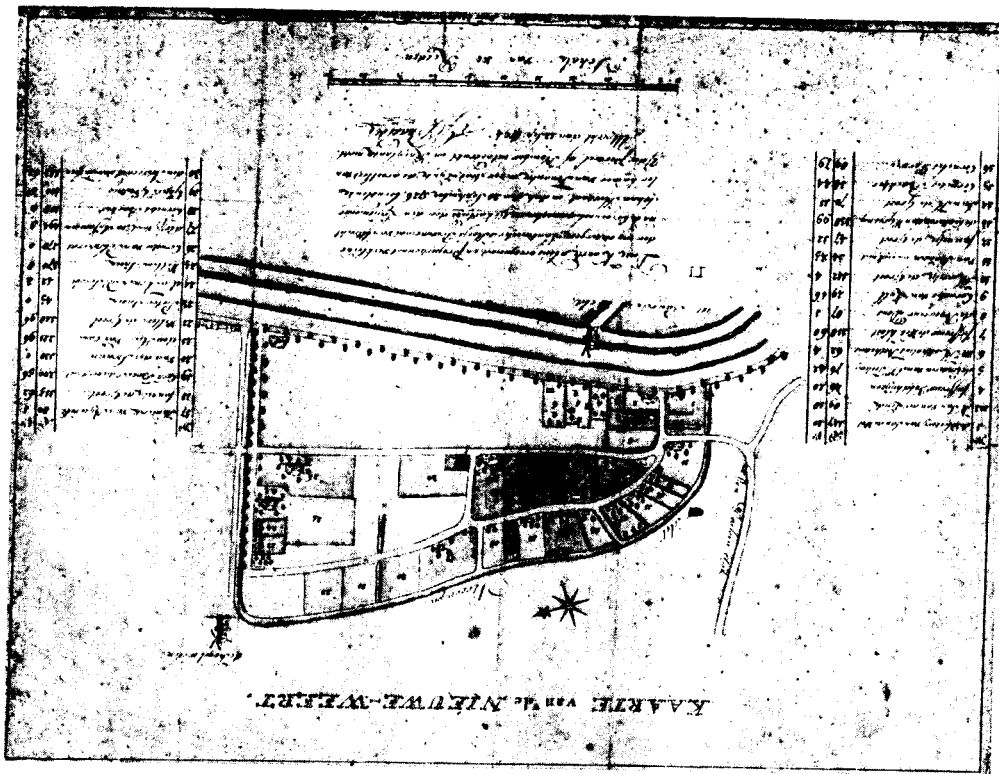
Gerbrand Praalder wendde zich in juli 1766 per brief tot het college van Gedeputeerde Staten van Utrecht om „eene commissie als Landmeter” te verkrijgen. In dit schrijven noemt hij zich „weleer Luytenant ter Zee voor het Ed: Collegie ter Admiraliteyt op de Maaze”²⁴⁾ en deelt hij mede, dat hij zich geruime tijd in de geometrie „geëxerceert” heeft, reden waarom hij zich voor het landmeterschap van de Staten geschikt achtte. Het onderzoek, dat naar zijn bekwaamheden werd ingesteld, had gunstig resultaat, met gevolg, dat hij niet lang daarna in de begeerde functie benoemd werd²⁵⁾. Op 15 januari 1770 werd hij door de stad Utrecht als „wijnrooyer”²⁶⁾ aangesteld. Adrianus Booy was overleden en Gerbrand — die in hetzelfde jaar als komende van „Groot-schermer in Noord-Holland” werd ingeschreven in de Lijst van Nieuwe Burgers der stad — mocht hem opvolgen „mids

24) In de Commissieboeken van de Admiraliteit op de Maze, die over de periode 1758-1766 nog aanwezig zijn, komt zijn naam echter niet voor.

25) Resolutie Gedeputeerde Staten van Utrecht van 5 augustus 1766, Staten-archief nr. 265.

26) Zie noot 15.

2. „Kaarte van de Nieuwe Weert”. Tekening in kleuren naar J. Hersant (1726) door Gerbrand Praalder, 1794.

zig exactelijk regulerende" naar de bestaande of nog te maken instructies. Niet lang daarna huwde hij, Blijkens de acte van huwelijks voorwaarden — op 10 mei 1771 gepasseerd voor notaris Antoni van Goudoever 27) — werd Gerbrand als „Bruydegom" bijgestaan door zijn vader de Heer Laurens Praalder en zijn moeder „juffr. Geurtie Simons". De bruid was Juffr. Agneta Scholastica Wedding, die vergezeld was van haar moeder Margareta Paringet, weduwe van de heer Isaac Wedding. Twee dagen later werd het huwelijk in de Nicolaïkerk gesloten. Zijn vrouw — en met haar Gerbrand Praalder natuurlijk — ontving niet lang daarna uit de nalatenschap van haar vader het huis „De Ster" en later (in 1791) het huis „Leeuwesteyn", beide gelegen bij de Stadswaag aan de Oudegracht 28). Daar heeft het echtpaar, dat zonder kinderen bleef, geruime tijd gewoond.

Gerbrand is een zeer jiverig ambtenaar geweest. Reeds in 1773 — op 10 mei — wendde hij zich tot Burgemeesteren en Vroedschappen om de in gebruik zijnde methodes voor controle der wijnvaten onder ogen te zien. Hij had er tevoren ook al met de heren over gesproken, maar lichte zijn „bedenkingen" nog eens uitvoerig schriftelijk toe 29). Hij stelt zich daarin allereerst te weer tegen de resolutie van 26

27) Suppl. Catalogus v. h. archief der stad Utrecht nr. 377, deel 3, acte nr. 814.

28) Ook bestonden er allerlei financiële handlen met Rto Demarary. Een oom — Diderik Bernard Parhngel Wedding — was er arts. Toen deze in 1777 stierf bleek Agneta Scholastica Wedding universeel erfgenaam te zijn. Zie: Protocol van notaris Antoni van Goudoever van 1776 en van notaris Johannes Stellingwerf van 1777. — In Eemnes-buiten bezat Praalder een huis met drie „akkeren lands genaamd Peter Jan Gijssens erf". In Utrecht mocht hij zich eigenaar noemen van „de Huisinge en erve staande en gelegen aan de oostzijde van de Nicolai-steeg, nu genaamd de Nieuwe Kamp (1789) en aan de zuidzijde van het „Dwarstraatje op de Oude Kamp stonden zijn 2 „kameren tot een wooning geappropriede" (1791). Toen werd hij tevens eigenaar van het meergenoemde huiseerd" (1791). De koopsom was f 3,700.—. Het huis „De Ster" was „Leeuwesteyn". De koopsom was f 3,700.—. Het huis „De Ster" was al sedert 1772 in zijn bezit. Uit een acte van 3 november 1797 voor notaris Joh. Heylidijs blijkt, dat hij ook nog een „Hof of Thuin met zijn speelhuis" bezat, gelegen aan het einde van de tweede steeg aan de Maliebaan.

29) Catalogus v. h. archief der stad Utrecht II nr. 306.

april 1773 „wegens de Roeijinge van de Brandewijnen en Gedisteleerde Wateren" en meent dat het tot nog toe „een wijnroeyer niet mogelijk was, om voor Vaatwerk 't welk in de slijters haare kelders of Pakhuysen" werd opgeslagen, in te staan en dat er „om de grootheyd van een Vat, of de hoeveelheid nats dat in het zelve is, in volkomene nauwkeurigheid te bepaalen, geen andere weg is dan het gebruik van kan of maat". De hiermee samenhangende moeilijkheden waren door erkende wiskundigen vroeger ook al grondig bestudeerd. Zij beriepen zich voornamelijk op een wetenschappelijke bron, waarin de grondbeginselen van de Wijnroey- en Peilkunde uitvoerig waren besproken³⁰⁾. Bij nader onderzoek ervan komt men al spoedig een van de meest voorkomende onregelmatigheden van de slijters tegen, namelijk, dat zij de bodem in de vaten op verschillende hoogten aanbrachten. De roeyers konden daardoor vaak niet anders doen dan schatten, waarbij grote vergissingen niet tot de zeldzaamheden behoorden. Een eeuwenoude regel — van 1544 daterend — was dan ook, dat wanneer „een wijnroeyer op twee taaken na de waare grootheyd van een stuk (vat AG) bepaalt, dat het hem als dan niet kwalijk kan genoomen worden" ³¹⁾. Dit was alleen van toepassing op „zulke vaten, die wel en zonder enig bedrog gemaakt zijn, en zodanig op de kaay of kraanschuyt geplaa(t)st zijn, dat men er van alle kanten bij koomen kan om de meetinge juyst en accuraat te doen". Bedrog was mogelijk door het slaan van spijkers en blokjes of door het leggen van een hoepel „rondsom de boodems binnen in het vat, om het zelve kleyder te doen schijnen als het is of door uythollinge te maaken ter plaats daer de Roede in het vat komt, om het wederom grooter te

30) Grondbeginselen der Wijnroey- en Peilkunde ten dienste der landgenooten beschreeven door Johan Lulofs, Hoog-Leeraraar in de Philosophie, Wis- en Sterrekunde op 's Lands Universiteit te Leyden; Inspecteur-Generaal der Rivieren van Holland en West-Vriesland; Ordinaris Adviseur van H. Ed. Mog. de Heeren Gecommitteerde Raaden van H. E. Gr. Mog. in alle zaaken de roeyingen en pellingen concerneerende, Leiden, 1764.

31) Zie noot 29 en Van de Water's Groot Placcaat Boek, deel 3, blz. 971 e.v.

doen schijnen". Dat het onderzoek van de controlerende roeyers bemoeijlijk werd, en dat zij zich in hun „calculatie" vaak belangrijk „abuseerden" spreekt vanzelf. „Ik zal", zo gaat hij voort, „hier alle de bedriegereyen niet optellen, die om de wijnroeyers te misleyden gepleegt worden, maar alleen zeggen, dat de Vaaten zoodanig kunnen toegesteld worden, dat zij zonder merkelyk mis te tasten, door de Ervaarenste zelf niet kunnen geroeyd worden". Daarom verdienen de wijnroeyers in de eerste plaats een duidelijke bescherming van de overheid. Zij hebben een vertrouwenspositie en moeten niet, zoals in de resolutie van 26 april 1773 werd bepaald, door allerlei boeten bedreigd worden, wanneer zij zich bij het roeien van de vaten een taak of meer vergissen³²⁾. De inhoud van de vaten was vaak óók zo moeilijk te bepalen, omdat „de kooplieden veeltijds geene water-eijking requireerden dan na dat zij de vaten of fusten reeds eenige maanden ledig en somtijds in de zon hadden laten leggen". Er wordt echter voorgesteld om de peiling van de vaten „immediaat" na het leegtappen te doen plaats vinden. Niet zonder succes had Praalder zijn lange brief aan burgemeesteren en vroedschappen geschreven. Zijn vrees, dat „die genoomen resolutie hem niet alleen ongelukkiglijk tot schaade, maar ook tot schande zou kunnen verstreken" was door de aangebrachte wijzigingen zo goed als verdwenen. En angst, dat hij met „onoplettende wijnroeyers in 't gelijk gesteld" zou worden, behoefde hij niet meer te hebben.

Ook Gerbrand Praalder heeft relatie met het P.U.G. gehad. Om te beginnen werd de „landmeter en wijnroeyer" op 28 juni 1776 tot lid van het genootschap benoemd en evenals zijn vader was hij meteen actief. Hij was nog geen jaar lid of hij meldde aan de Secretaris, dat hij zijn gedachten had laten gaan over de prijsvragen, die door het P.U.G. zouden kunnen worden uitgeschreven. In een brief van 9 april 1777 stelt hij o.m. vast, dat er in de provincie Utrecht „nog veel

32) In een bij de brief gevoegd advies aan de stedelijke overheid werden de argumenten van Praalder gegrond geacht en de nodige correcties aanbevolen.

onbebouwde en dus geen vrucht geëvende Landen geleegeen zijn", reden waarom hij het „niet ondienstig acht om des wegens een Prijs-Vraag in te richten". En hij geeft zelfs aan, hoe men daarbij te werk dient te gaan. Zo zal men moeten letten op de vraag „hoe en op welke wijze men de men-schen t'best zoude kunnen aanmoedigen, om deze onbebouwde hey-velden te bearbeiden en welke de beste en minst kostbaarste middelen waaren en hoe dit aan te leggen, om de-zelve tot vruchtbaar Land te maaken, zoodanig dat van der-zelver aangewende moeyte en koste een betaamelijk voordeel, voor hun, en den Lande kon genooten worden" 33).

In november 1777 zendt Gerbrand Praalder een eigen studie in 34). Deze is gewijd aan „het Astrolabium — En hoe het zelve zoude kunnen bekwaam gemaakt worden, om daar mede alle Gezigt-hoeken met de uiterste volkomenheid in minuten te bepalen". Het bij de inzending behorende ontwerp voor en de tekening van het instrument zijn in het P.U.G.-archief bewaard gebleven. Het werk werd volgens de titel op 28 november 1777 ingeleverd aan het Konst-Genootschap binnen Utrecht, onder de zin-spreuk Besteed den Tijd. Met Konst en Vlijt; door „Gerbrand Praalder, Landmeter voor den Edele Hove Provinciaal van Utrecht en Lid van gemelde Konstgenootschap" 35).

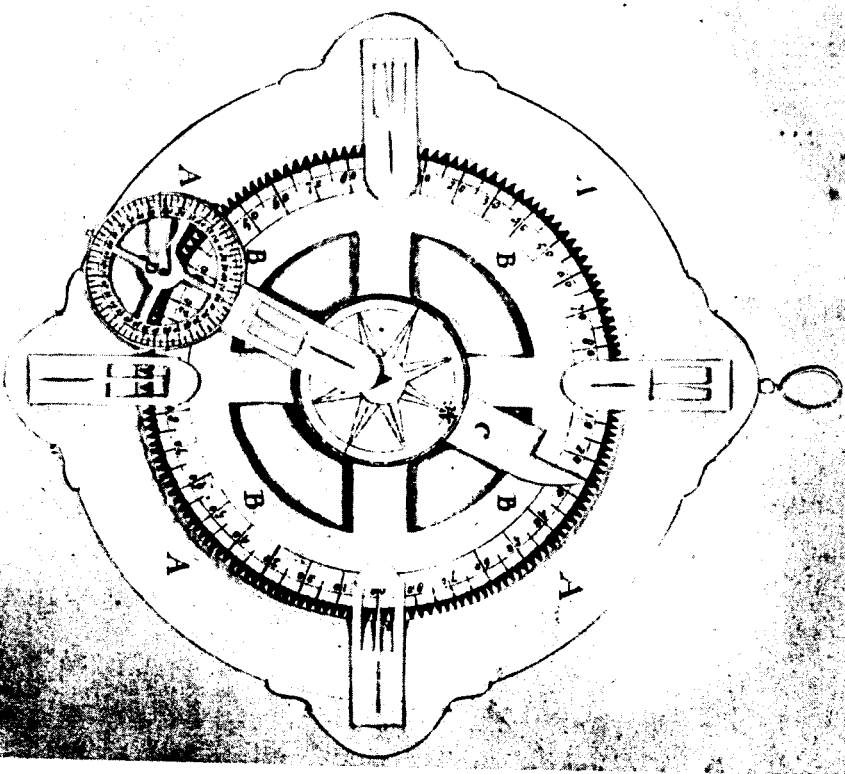
Tengevolge van de politieke gebeurtenissen werd Gerbrand op 8 oktober 1787, met enkele anderen, van zijn functie ontheven 36). Enkele jaren later — half november 1792 — sterft zijn vrouw. Hij woonde toen in het al eerder genoemde huis Leeuweslijn en was niet onbemiddeld, maar na het overlijden van zijn vrouw komen de moeilijkheden. Op 14 juni 1793 hertrouwt hij te Nijmegen met de aldaar op 10 augustus 1768 gedoopte Hendrika Petronella Heymans, die — zoals later bleek — in „fijne zijde taffan en geborduurt neteldoek" handelde. Zij heeft kans gezien in de tijd van een

33) P.U.G.-archief nr. 9.

34) Id. nr. 34.

35) Id. nr. 42.

36) Zie: Vroedschapsresolutie. Op 8 februari 1790 werd hij weer aangesteld.

3. Papieren model voor een astrolabium door Gerbrand Praalder, 1777.

paar jaar het bezit van haar man volkomen te doen verdwijnen. In de protocollen van vele notarissen zijn acten te vinden, waarin gehandeld wordt over onbetaalde quitanties en aangegane geldleningen. Het was triest, maar in 1794 moest Gerbrand zijn huis Leeuwestijn, en even later ook „De Ster” bezwaren met grote hypotheken, en wanneer men ziet, dat ook zijn bezittingen elders in de stad en in Eemnes te gelde moesten worden gemaakt om de schulden te voldoen, die zijn vrouw had gemaakt, dan kan men zich voorstellen, dat Gerbrand van zijn snelle besluit om te hertrouwen bepaald spijt moet hebben gehad. Hij probeerde de zaken nog ten goede te doen keren door een verzoek in te dienen om tot lector in de wiskunde aan de Hogeschool te worden aangesteld, maar ook deze poging om zijn inkomsten te vergroten leed schipbreuk. Van de heren regenten van de Fundatie van Renswoude was ook geen hulp te verwachten. De vraag was gesteld of er niet enige élèves aan Praalder's zorgen konden worden toevertrouwd, terwijl deze bezig was met het „warterpassen en opmeten van de Vaart van de Stad over de Maartensdijk na Zoestdijk en den Eem”. De enige leerling echter, die in aanmerking kwam werd te jong bevonden „om op zich zelf te staan of een geëvenredigt nut van die warterpassing en opmeting te trekken in tegenstelling van de Lessen, die hij daardoor dagelijks zoude moeten verzuy-men”³⁷⁾. En daarmee was bij Gerbrand alle hoop op herstel van zijn materiële positie de bodem ingeslagen. En de moeilijkheden stapelden zich nog verder op. Enkele maanden later moest hij zich in een proces verdedigen over geleerd Laken. Dit was echter in 1785 besteld door Cornelis Maas, predikant te Zwammerdam „zijnde een dogterszoon van de gedaagde (Gerbrands) vader Laurens Praalder³⁸⁾. In maart 1800 kwam het zelfs zover, dat enkele schuldeisers een verzoek tot liquidatie van zijn boedel indienden³⁹⁾. Verhuizing naar een kleinere woning in de Minrebroederstraat

37) Resolutieboek F fol. 51 verso (28 september 1796).

38) Catalogus van het archief der stad Utrecht III nr. 488.

39) Minuten van allerlei acten. Catalogus van het archief der stad Utrecht III nr. 530 en 531.

moest wel volgen, maar ook daár bleef het rekeningen regeren. Praalder excuseerde zich nog. Hij was „door tusschen komende omstandigheden verhinderd“ te betalen en verklaarde: „ik ben gedupeerd en daarom kan ik niet betalen“. Er viel echter niets meer te redden. Hij vroeg nog „een uitstaande Toonkas“ voor zijn huis aan de noordzijde van de Minrebroedersstraat te mogen stellen, waaruit blijkt, dat hij toen (in 1800) de moed nog niet geheel verloren had. In 1802 gaf hij zelfs nog lessen aan de leerling van de Fundatie van Renswoude J. Mentz, die zijn examen als landmeter „met groote roem volbragt had“ en vijf jaar later werd hem nog verzocht om Mentz „viermaal 's weks 's ogtends twee uren tot het leeren carteeren bij zich te neemen en van tijd tot tijd met dezelve uit te gaan, om 't practicale van 't landmeten te instrueeren“⁴⁰⁾. Het was alles tevergeefs.

In die tijd moet Gerbrand van zijn tweede vrouw gescheiden zijn. In 1810 verklaarde hij alle voorgaande acten van executieschap te niet te doen en tot executeur en „redenaar van zijnen boedel en directeur van zijne begrafenis“ aan te stellen de notaris Philip Christiaan Popp. Op 18 april 1814 overleed hij als gesepareerde man van Hendrika Petronella Heymans in de ouderdom van 71 jaar. De laatste jaren woonde hij bij de kleermaker Willem Dumans op het Oudkerkhof (wijk F nr. 88, thans nr. 7). Even tevoren had hij voor genoemde notaris Popp deze Willem Dumans tot zijn universele erfgenaam benoemd. Hij was toen al „zwakkelijk van lichaam“ en zat in een „leuningstoel“ op de bovenvoorkamer van het huis „door twee schuifraamden desselvs uitzigt hebbende op 't Oudkerkhof“⁴¹⁾. Dumans verklaarde — toen hij de zaken had afgewikkeld — „dat alle de goederen nagelaten bij gemelde Heer Gerbrand Praalder“ te samen genomen geen driehonderd gulden in waarde bedroegen. Gelukkig echter leggen zijn in de aanhet genoemde tekeningen blijvend getuigenis af van het vakmanschap van deze zo geplaaagde mathematicus.

40) Resolutiveboek F fol. (4 augustus 1807).

41) Protocol van notaris Philip Christiaan Popp van 6 maart 1814. (catalogus van de notariële archieven na 1811 nr. 223).

BIJLAGE

Gedrukte en niet gedrukte werken van Laurens Praalder

1. Verhael van 't gepasseerde benefiëns d'Examen die gehouden is ter gelegenheid der beroeping van Adriaan Visser tot Staatsschoolmeester en voorzanger te Purmerende. Rotterdam. 1752.
 2. Gronden der wiskonst, behelzende een klaere fundamentale instructie van de Mathesis. Eerste stuk. Gedrukt bij Wed. Pieter van Gilst. Rotterdam. 1753. (door Praalder op 27 maart 1776 aan het P.U.G. geschonken).
 3. Verzameling van eenige... Mathematische voorstellen: Eertijds door Ludolf van Keulen onder den tytel van Konstige Vraagen... gegeven. Gedrukt bij J. Morrerre. Amsterdam. 1777.
 4. Ludolf van Keulen's mathematische voorstellen bekend onder den tytel van Konstige Vraagen zonder onbindingsen opgelost enz. Met platen. Gedrukt bij J. W. Smit. Amsterdam. 1790.
 5. Bijvoegsel tot het mengelwerk behelzende de oplossingen der Honderd Konstige Vraagen van Ludolf van Keulen, verrijkt met noodige aanmerkingen en nuttige uithreidingen, welke tot eene bijzondere Verklaaring daar toe behooren. Door Laurens Praalder. Mathematicus tot Utrecht. (eerste 70 vragen door Praalder behandeld).
 6. Over de Aardglobe (een studie in 3 stukjes).
 7. Over de Water-Molens.
 8. Over de Burgerlijke Tijdrekening.
- De laatste drie verhandelingen werden in de jaren 1773-1775 bij het P.U.G. ingediend en niet gedrukt.